

La ciutat després del creixement

Per Carme Melo

Institut Interuniversitari de Desenvolupament Local i Departament de Geografia, UV

Crisi ecològica i de ciutat

La destrucció creativa del medi ambient és un fenomen global. Per al geògraf britànic David Harvey (2016), la urbanització descontrolada del planeta és conseqüència de la sobreacumulació. La geografia mundial està en constant moviment; es fa, es refà i es desfà per a absorbir la plusvàlua capitalista. El món es plena de ciment per tal d'evitar el col·lapse del capitalisme i relocalitzar el treball. Tota aquesta activitat té greus impactes socials, polítics i ecològics. Fins que no es detinga, el consum d'energia i recursos i les emissions de carboni no deixaran d'augmentar.

El binomi format per l'urbanisme neoliberal i el model de ciutat dispersa ha donat lloc a espais urbans que no respecten els límits biofísics ni el dret a la ciutat. Açò ha sigut especialment evident al territori espanyol. Durant dècades, el desenvolupament urbanístic ha sigut uns dels principals motors de l'economia (Romero, et al, 2015). Com a resultat, trobem ciutats sobredimensionades sense que el creixement demogràfic ho justifique, urbanització extensiva que no respon a necessitats reals sinó a interessos empresarials i desigualtats socials. Tristament notoris són els desnonaments i els problemes persistents d'accés a un habitatge digne en un context d'abundància de pisos buits i d'ús turístic.

La crisi ecològica ens obliga a canviar de rumb. Florent Marcellesi (2013) assenyala que es tracta d'una crisi d'escassetat; escassetat de matèries primes, d'energia, de sòl i d'espai ecològic. No només ens estem apropant al pic dels combustibles fòssils (peak oil, en anglès) sinó també al moment en què assolirem el nivell màxim d'extracció d'alguns recursos com els minerals (peak all). Com indica Marcellesi, peak oil i peak all estan íntimament relacionats, ja que l'escassetat de recursos provoca que cada cop es necessite més energia per a extraure'ls. Les dades recents sobre l'estat del planeta semblen confirmar aquestes previsions. Un informe de 2016 del Programa de Nacions Unides per al Medi Ambient conclou que el volum actual d'extracció mundial de minerals, metalls, combustibles fòssils i biomassa és tres vegades superior al de 1970. L'ús mitjà de materials per persona ha passat de 6,4 a 10 tones entre 1970 i 2010, mentre que la producció i ús d'energia s'ha incrementat 21 vegades des de 1990. Les emissions de diòxid de carboni s'han duplicat en els últims 40 anys. Fins i tot durant els anys més durs de la crisi econòmica el consum de recursos i energia no ha cessat de créixer (Renner, 2017).

Aquestes xifres posen de relleu que els ritmes de l'economia planetària són insostenibles i que els nivells de consum dels països enriquits no poden fer-se extensius al Sud global. El concepte de petjada ecològica ens ajuda a il·lustrar aquesta afirmació. Segons l'Agència Ambiental Europea, la petjada ecològica del continent ha anat en augment des de 1960. Per

contra, la seua biocapacitat ha disminuït. En conseqüència el dèficit ecològic d'Europa creix constantment ja que la demanda europea de recursos és molt superior al que els ecosistemes poden generar. De fet, actualment, la petjada ecològica de l'Europa dels 28¹ duplica la seua biocapacitat. Dit amb altres paraules: les europees i europeus estem utilitzant molts més recursos dels quals ens corresponen. Si cada habitant de la Terra tinguera una petjada ecològica de la mateixa grandària que la que tenim les persones europees necessitaríem més de dos planetes i mig per al manteniment de la vida.

A Europa més del 40% de les persones resideix en zones urbanes (Eurostat, 2015). La majoria de les ciutats han superat la seua capacitat de càrrega; estan superpoblades i contaminades i no poden generar per elles mateixes els recursos que necessiten per a mantenir a les persones que les habiten. Són injustes des del punt de vista ambiental i social. Per tant, representen un important repte en la transició cap a societats més ecològiques i igualitàries. Les ciutats són ecosistemes urbans inserits dins de la mateixa lògica insostenible de producció i consum que es dona a nivell mundial. Depenen de materials produïts lluny dels seus territoris, per això han de ser reorganitzades dins dels seus límits naturals. Què significa açò per a l'urbanisme i la planificació territorial? Significa que els objectius de l'urbanisme i el planejament del territori han de canviar. Ja no poden seguir centrant-se en definir categories i usos del sòl sinó que han de dirigir-se a fer que les ciutats siguin el més autosuficients possible des del punt de vista ecològic.

Creixement sostenible i urbanisme sostenible: dilemes i contradiccions

El rebuig del model de ciutat basat en la urbanització i l'ocupació de sòl amb fins empresarials i especulatius ha generat debats, tant en l'àmbit acadèmic com en el de les persones professionals de l'urbanisme i la planificació territorial, sobre alternatives que incloguen objectius més amplis, com ara la governança, la innovació social i l'empoderament. D'altra banda, una de les estratègies més generalitzades d'adaptació i mitigació del canvi climàtic es basa en desenvolupar noves formes d'entendre l'urbanisme que siguin més inclusives i integren fins econòmics, socials i mediambientals. Aquest nou enfocament apareix recollit en acords internacionals com els Objectius de Desenvolupament Sostenible que proposa l'Agenda 2030 de Nacions Unides², la Nova Agenda Urbana de Nacions Unides adoptada en la Conferència Habitat III en 2016 i el Full de ruta de la Unió Europea cap a una economia hipocarbònica per a 2050, que inclou també una estratègia per a descarbonitzar el sistema energètic. Aquests documents promouen el concepte de desenvolupament urbà sostenible, que es basa en un nou model de ciutat que prioritze el benestar i un nou model de desenvolupament que tinga en compte els límits biofísics del planeta.

L'anàlisi del que podríem anomenar enfocament institucional del desenvolupament urbà sostenible s'assenta sobre la combinació de tres elements: sostenibilitat ambiental, eficiència econòmica i energètica i equitat social. L'objectiu és aconseguir un creixement

¹ <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/ecological-footprint-of-european-countries/ecological-footprint-of-european-countries-2>

² L'Objectiu n. 11 es proposa "aconseguir que les ciutats i els assentaments humans siguin inclusius, segurs, resilents i sostenibles" (<http://www.undp.org/content/undp/es/home/sustainable-development-goals/goal-11-sustainable-cities-and-communities.html>)

qualitativament diferent, basat en dos conceptes claus: l'economia circular i l'ecoeficiència. En 2010 la Unió Europea va iniciar la transformació del seu model econòmic tradicional basat en el consum de productes d'un sol ús cap a una nova visió basada en l'economia circular, en la qual els materials de rebuig es converteixen en recursos que el sistema productiu pot tornar a utilitzar. La tecnologia juga un paper fonamental en l'economia circular: mitjançant el canvi tecnològic i l'eficiència energètica es persegueix el desacoplament de recursos, és a dir, que per cada unitat produïda s'utilitzen menys recursos, i el desacoplament d'impactes, basat en la idea que les activitats humanes poden separar-se dels seus impactes ambientals. Es tracta d'un desacoplament relatiu. Per contra, el desacoplament absolut implicaria la disminució de l'ús total de recursos (Renner, 2017).

D'aquesta manera el discurs del creixement verd – o sostenible o baix en carboni, per citar les distintes expressions usades – adoptat per la Unió Europea i els Estats membres s'ha fet extensiu al camp de l'urbanisme. El resultat ha sigut un enfocament que gira al voltant de la regeneració urbana per a reverdir la imatge de les ciutats. La producció i la transformació de l'espai urbà es considera un sector econòmic estratègic en el nou patró de desenvolupament per a l'actual context post-crisi (Amat, 2015). El medi ambient es converteix així en un element essencial en la producció i reproducció de la urbanització capitalista (Neo i Pow, 2017).

Aquest enfocament és el propi d'iniciatives com les ecociutats, les ciutats sostenibles o les ciutats intel·ligents o smart cities. Són projectes que busquen la transformació urbana a través d'intervencions tecnològiques sobre el medi ambient urbà per aconseguir l'ecoeficiència mitjançant la reducció de l'ús d'energia i materials. Es tracta del desacoplament aplicat a l'urbanisme, una resposta tecnològica i des de la sostenibilitat als déficits de la urbanització contemporània. Són idees que van en la línia de la modernització ecològica, concepte usat per designar la corrent que afavoreix les solucions tecnològiques en un context d'economia capitalista per a crear un escenari en el que ambdues parts, creixement econòmic i protecció del medi ambient, guanyen. La modernització ecològica anticipa un futur sostenible en el que la protecció del medi ambient es converteix en un sector econòmic clau. Els seus partidaris assumeixen que la sostenibilitat ambiental no requereix canvis socials radicals, ja que és compatible amb un context d'economia capitalista en creixement. El repte és aconseguir que totes les parts involucrades en la producció de l'espai urbà guanyen: els responsables de la planificació territorial, l'administració pública, les empreses i la ciutadania.

Només cal fer un cop d'ull a la web València, ciutat intel·ligent que ha posat en marxa l'Ajuntament de València per constatar-ne els principals elements d'aquesta corrent que hem descrit com modernització ecològica en l'àmbit del planejament de la ciutat. S'anuncia una única plataforma per a gestionar la ciutat, amb 60 serveis municipals implicats i un estalvi anual de 170 milions d'euros. S'implementen una sèrie de mesures innovadores en matèria de gestió intel·ligent de residus urbans, aparcament i enllumenat, com ara la instal·lació de sensors de nivell d'ompliment en els contenidors de residus, la informació geolocalitzada en temps real sobre la cadència de pas d'autobusos, la situació del tràfic o els nivells de partícules contaminants a l'aire i la sensorització i monitorització de les places d'aparcament, les lluminàries i les línies d'enllumenat. L'objectiu d'aquesta estratègia és fer de València una "ciutat intel·ligent i sostenible", és a dir, "una ciutat innovadora que aprofita

les Tecnologies de la Informació i la Comunicació (TIC) i altres mitjans per a millorar la qualitat de vida, la competitivitat, l'eficiència del funcionament i els servicis urbans alhora que s'assegura de que responen a les necessitats de les generacions presents i futures pel que fa als aspectes econòmics, socials, mediambientals i culturals”³.

La modernització ecològica i la seua aplicació a l'urbanisme i al model de ciutat, encarnada en conceptes com el de ciutat sostenible o ciutat intel·ligent, hauria de ser examinada críticament en tant que nou paradigma per al planejament i ordenació de les ciutats. Aquesta concepció posa de manifest el mode en què el capitalisme transforma la naturalesa urbana a través de les noves tecnologies. Donat que es tracta de projectes que depenen en gran part de consultories i empreses tecnològiques posicionades dins dels fluxes globals de capital, són un nínxol de mercat molt atractiu ja que prometen grans beneficis a costa del negoci de la sostenibilitat (Neo i Pow, 2017). Conceptes com el de ciutats intel·ligents i sostenibles han esdevingut paraules de moda, repetides de forma tan persistent com ambigua, fins haver-se convertit en termes banals utilitzats per a presentar estratègies de tot tipus que es maquillen com a sostenibles i que, en alguns casos, augmenten les desigualtats, ja que promouen noves tecnologies a les quals no tota la ciutadania té accés.

Els enfocaments basats en la innovació tecnològica i la ecoeficiència són solucions despolititzades i, per tant, còmodes per a les societats del capitalisme avançat perquè desvien l'atenció de la qüestió vertaderament incòmoda: els estils de vida afluents. A més a més, cal tenir en compte que la major eficiència ecològica tendeix a fer que la producció siga més barata a llarg termini, amb la qual cosa el consum es pot veure incentivat. Així ho explica la famosa paradoxa de Jevons, col·loquialment coneguda com “l'efecte rebot”: tot i que l'impacte ambiental de cada unitat produïda disminuisca, els possibles efectes positius queden anul·lats degut a l'augment del nombre d'unitats venudes o consumides. Dit d'altra manera, si s'aconsegueix fer que un producte o servei siga més sostenible, es tendirà a pensar que el seu ús o consum és positiu, per tant augmentarà.

Des d'aquesta perspectiva, l'objectiu de l'ecourbanisme – o urbanisme verd o sostenible, com es preferisca – és el control i la gestió de la contaminació i la degradació. L'accent es posa en les conseqüències dels problemes ambientals, més que en les causes, cosa que portaria a debats sistèmics extremadament impopulars. Potser que la vertadera innovació en matèria d'urbanisme i model de ciutat passe per admetre que el capitalisme i l'addicció social al consumisme generen tensions permanents amb la tesi dels límits del creixement. Com observa Michael Renner (2017), del Wordwatch Institute, l'economia mundial demana cada cop més recursos i noves teories econòmiques que ho justifiquen. L'economia circular i les distintes versions del creixement verd en que es basen estratègies urbanes com les de la ciutat sostenible i intel·ligent ofereixen aquest tipus de justificació.

La transició cap a ciutats i societats més justes des del punt de vista social i ambiental obliga a pensar en una tecnologia diferent, a escala apropiada. Però les solucions basades en la tecnologia, l'ecoefficiència, el desacoplament o la descarbonització no són

³ <http://smartcity.valencia.es/valencia-ciutat-intel%C2%B7ligent/>

l'únic camí. En un context de creixement, aquestes mesures difícilment podran assolir els seus objectius.

La ciutat sense creixement

Les ciutats són l'ecosistema urbà on ens relacionem i satisfem les nostres necessitats. La majoria d'elles han sigut dissenyades sense tindre en compte els impactes del metabolisme socio-natural, és a dir, l'intercanvi de materials i energia entre naturalesa i societat. Ens calen altres formes de produir, de consumir, de compartir i de viure en la ciutat. En aquest sentit, les polítiques urbanes haurien de buscar la reorganització de les ciutats de forma que fora possible satisfer les necessitats socials amb menys recursos. En els últims anys, des del món acadèmic i des dels moviments socials s'han proposat el decreixement i el postcreixement com a criteris sobre els quals construir una nova agenda urbana (Marcellesi, 2013; Amat, 2015; Healy et al, 2017; Nelson i Schneider, 2018). En les línies següents intentaré sintetitzar els principals punts d'aquestes propostes.

Pensar en el postcreixement com a nou model de ciutat i territori significa fonamentalment respectar els límits naturals i els indicadors demogràfics a l'hora de planejar les ciutats. Les urbs europees no necessiten créixer més. La majoria són ja massa grans i quasi totes tenen barris i edificis infrautilitzats. Per tant, l'agenda urbana europea podria centrar-se en detindre el creixement urbà alhora que reciclar les ciutats existents a través de l'ocupació, la restauració i la rehabilitació. Aquest objectiu suposaria reorientar les intervencions urbanes cap a les estructures de la ciutat construïda ja existents per aconseguir la disminució en l'ús d'energia i materials, canviar les dinàmiques de mobilitat, facilitar l'accés als serveis bàsics i crear espais de comunitat. Al marge de mesures tecnològiques, un nou urbanisme basta en el postcreixement suposaria desenvolupar estratègies que faciliten la justícia social i mediambiental en la ciutat, prestant atenció a qüestions relacionades amb la redistribució de la riquesa i dels riscos ecològics. És a dir, democratització del planejament i l'urbanisme.

En Europa les polítiques urbanes han de desaprendre, deconstruir i descolonitzar la concepció dominant de l'urbanisme basada en la delimitació de categories i usos del sòl per a urbanitzar i edificar. En aquest sentit, es podria concebre un nou model de ciutat i urbanisme a partir dels conceptes de reterritorialització i relocalització, tal com els va definir Serge Latouche (2008), considerat uns dels impulsors del moviment internacional pel decreixement. La reterritorialització comença amb una nova concepció del territori en què aquest és vist com un organisme viu i complex i amb una reorientació dels fins de les polítiques urbanes. Sobre aquesta visió, les intervencions urbanes anirien orientades a restaurar els sistemes territorials i a reconstruir els paisatges degradats o destruïts per les activitats humanes, en lloc de perseguir la urbanització i la construcció d'infraestructures de transport i logístiques. La reterritorialització suposaria la fi del model de ciutat basat en el transport motoritzat, el comerç internacional i l'expansió residencial. Hauria d'anar acompanyada d'un debat social per tal de qüestionar la necessitat de les grans infraestructures, especialment les que indueixen el transport privat motoritzat i l'ús elevat de combustibles fòssils altament contaminants, com autopistes, aeroports, ferrocarril d'alta velocitat i ports de contenidors.

El segon concepte, la relocalització, comporta la reinserció de les activitats productives dins de la ciutat mitjançant una economia de distàncies curtes i de l'autosuficiència, adoptant mesures encaminades a facilitar que la producció, el consum i el comerç tinguin lloc dins dels límits ecològics de la ciutat entesa en sentit ampli, és a dir, com a ciutat-regió o fins i tot com a bioregió. Es tractaria d'intentar en la mesura del possible que els bens i serveis produïts localment foren destinats a la satisfacció de les necessitats locals per a reduir la dependència de la ciutat dels recursos importats. Aquesta estratègia hauria de ser legitimada mitjançant la reflexió col·lectiva al voltant del model productiu i del paper de les activitats econòmiques.

Un model de ciutat basat en el postcreixement ha de redefinir la relació entre camp i ciutat per a complir amb els objectius que imposa la sobirania alimentària. La re-localització de l'economia i dels mitjans a través dels quals satisfem les necessitats situa l'agricultura al centre del debat. Les polítiques urbanes haurien de plantejar-se com facilitar la transició des d'un model d'agricultura industrial cap a una agricultura ecològica i de proximitat. En aquest sentit, l'urbanisme hauria de dissenyar projectes i estratègies que tingueren com a finalitat ruralitzar les ciutats o, en altres paraules, blindar sòl per a destinar-lo a usos agrícoles, protegint-lo de futures urbanitzacions, i desurbanitzar espais en aquells casos en què siga adient per a proveir de noves terres de cultiu. D'aquesta manera es posaria en valor l'agricultura i es potenciarà la creació de llocs de treball en aquest sector, configurant així una relació més equilibrada entre el camp i la ciutat. L'urbanisme i les polítiques de la ciutat han d'incloure totes les qüestions que intervenen en les relacions urbanes més enllà del disseny morfològic de la ciutat, és a dir, alimentació, activitats productives, energia, mobilitat i gestió de recursos, entre d'altres.

Arreu del territori europeu trobem exemples d'activitats descentralitzades que constitueixen experiments urbans i territorials al marge del paradigma del creixement. Els exemples abunden en el camp de l'agroecologia, on trobem les xarxes i grups de consum local, les cooperatives d'alimentació i consum, els horts urbans i comunitaris o els sistemes participatius de garantia que certifiquen la procedència i modalitat de producció dels productes agroalimentaris a partir del coneixement i la confiança entre persones productores i consumidores. També caldria esmentar les cooperatives d'energia i habitatge, la propietat comunitària, els acords de custòdia del territori o els bancs de terres. Aquests experiments urbans són en molts casos una recuperació de sabers i relacions tradicionals però adaptats a les necessitats locals utilitzant els beneficis de les tècniques i avanços de què disposem en l'actualitat. Són pràctiques inspiradores perquè ens donen una idea de com es pot començar a pensar en la ciutat després del creixement.

Bibliografia

-Amat, X. (2015): "Decrecimiento y renovadas estrategias para un territorio agotado. El caso de la provincia de Alicante", Cuadernos Geográficos 54(2): 6-37.

-Eurostat (2015): Newsrelease 172/2015. Eurostat Press Office.

-Healy, H; Martínez-Alier, J. i Kallis, G. (2017): "From ecological modernization to socially sustainable economic degrowth: lessons from ecological economics" en Bryant, R.L. (ed.): The international handbook of political ecology. Cheltenham: Edward Elgar, 577-590.

-Harvey, D. (2016): The ways of the world. Oxford: Oxford University Press.

-Latouche, S. (2008): La apuesta por el decrecimiento. Barcelona: Icaria.

-Marcellesi, F. (2013): "El decrecimiento: ¿utopía o necesidad para las ciudades del siglo XXI?". Paisajes Productivos. VIII Curso de Urbanismo. Bilbao i Donostia.

-Neo, H. i Pow, C.P. (2017): "Eco-cities and the promise of socio-environmental justice", en Bryant, R.L. (ed.): The international handbook of political ecology. Cheltenham: Edward Elgar, 401-414.

-Renner, M. (2017): "La situación del mundo en sostenibilidad", en A.B. Sánchez (ed.): Informe sobre sostenibilidad en España 2017. Madrid: Fundación Alternativas, 13-28.

-Romero, J; Melo, C. i Brandis, D. (2016): "El giro neoliberal de las políticas para la Ciudad en España. Balance a partir de los ejemplos de Madrid i Valencia", Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles, 69: 369-386.

